

ARTICLE INFO

Received: 04th December 2022
Accepted: 13th December 2022
Online: 14th December 2022

KEY WORDS

Orol dengizi, etnik guruhlar, eng yirik etnik guruhlar, Toshkent falokati, Xalqaro donorlar va G'arbga yordam agentliklari, MDH, ICAS, IFAS.

Statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston doimiy aholisi tarkibida o'zbeklar, tojiklar, qozoqlar, qoraqalpoqlar va ruslar eng yirik etnik guruhlarni tashkil qiladi. 1989 yildan 2021 yilga qadar o'zbek millatiga mansub aholi soni ikki baravardan ziyodga ko'payib, 29,2 mlndan oshgan. Unga ko'ra, 2021 yilning 1 yanvar holatiga mamlakatda doimiy aholi soni 34,6 mln kishini tashkil etgan.

Doimiy aholi tarkibida eng yirik etnik guruhlar o'zbek, tojik, qozoq, qoraqalpoq va rus millatiga mansub kishilardan iborat. Statistika qo'mitasi taqdim qilgan ma'lumotlarga qaraganda, Respublikada doimiy aholining etnik tarkibi quyidagicha: o'zbeklar — 29,2 mln kishi; tojiklar — 1,7 mln kishi; qozoqlar — 821,2 ming kishi; qoraqalpoqlar — 752,7 ming kishi; ruslar — 720,3 ming kishi; qirg'izlar — 291,6

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI TARIXIY GEOGRAFIYASI (1991-2020-YILLAR)

¹Buxorov Muhammad Komil o'g'li,

²Abduraxmonov Parvin Alisher o'g'li,

³Norqobilov Sarvar Kamoliddinovich

^{1,2,3}Denov Tadbirkorlik va pedagogika insituti talabalari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7435592>

ABSTRACT

Ushbu maqolada O'zbekistonning 1991-2020- yillardagi geografiyasi haqida so'z boradi va bu borada O'zbekiston geografiyasida yuz bergan o'zgarishlar haqida so'z yuritiladi. Shuningdek Bugungi O'zbekistonning Geografiyasidagi muomalar ekologik holatlar va shular haqia fikir yuritiladi shu bilan bir qatorda bugungi kunda dunyo muomosiga aylanib ulgiran Orol dengizi muomosi vujudga kelish sabablari, uning oqibatlarini va bugungi kundagi zararlari haqida fikir yuritiladi, Shuningdek ushbu borada amalga oshirilayotgan tadbirlar va bu tadbirlarning qanchalik samara bermoqda shu haqida ma'lumot beriladi.

ming kishi; turkmanlar — 206,2 ming kishi; tatarlar — 187,3 ming kishi; koreyslar — 174,2 ming kishi; ukrainlar — 67,9 ming kishi; ozarbayjonlar — 41,2 ming kishi; belaruslar — 18,5 ming kishi; boshqa millatlar — 426,4 ming kishi.

O'zbekiston aholisining etnik tarkibiga oid mavjud 1989 yildagi malumotlarga ko'ra, eng yirik etnik guruhlarni o'zbek, rus, tojik, qozoq va tatar millati vakillari tashkil qilgan. Xususan, o'zbeklar jami aholining 71,2% ini tashkil etgan.

2000 yildagi Etnik atlasda qayd etilishicha, yirik etnik guruhlar ketma-ketligi o'zbek, rus, tojik, qozoq va qoraqalpoqlardan iborat bo'lgan. 2000 yilda jami aholi tarkibida o'zbek millatiga mansub aholi ulushi 77,4% ni tashkil qilgan.

Mamlakatda tub aholi — o'zbek millatiga mansub aholi soni 2021 yilga kelib 1989

yilga nisbatan ikki baravardan ziyodga (107%ga) ko'paygan. Shuningdek, tojik, qoraqalpoq, qirg'iz hamda turkman millati vakillari soni sezilarli darajada o'sgan. Ushbu davr mobaynida deyarli barcha yirik etnik guruhlar son jihatdan ko'payib borgan bo'lsa, rus millatiga mansub aholi 1 mln (57,6%ga) kishiga kamaygan

O'zbekistonning fizik muhiti xilma-xil bo'lib, mamlakat hududining deyarli 80 foizini tashkil etuvchi tekis, cho'l relyefidan tortib sharqdagi dengiz sathidan 4500 metr (14800 fut) balandlikdagi tog 'cho'qqilarigacha. O'zbekistonning janubi-sharqiy qismi tog 'etaklari bilan ajralib turadi Tyan Shan qo'shni Qirg'iziston va Tojikistonda baland ko'tarilib, Markaziy Osiyo va Xitoy o'rtasida tabiiy chegarani tashkil etuvchi tog'lar. Ulkan Qizilqum (Turkcha "qizil qum" - ruscha imlo Qizil Kum) Cho'l, janub bilan birgalikda Qozog'iston, O'zbekistonning shimoliy pasttekislik qismida hukmronlik qiladi. O'zbekistonning eng serhosil qismi Farg'ona vodiysi, bu Qizilqumdan to'g'ridan-to'g'ri sharqiy va shimoliy, janubiy va sharqiy tog 'tizmalari bilan o'ralgan taxminan 21.440 kvadrat kilometr (8280 sqm) maydon. Vodiyning g'arbiy uchi kursi bilan belgilanadi Sirdaryo O'zbekistonning shimoli-sharqiy sektori orqali Qozog'istonning janubidan Qizilqumgacha o'tadi. Farg'ona vodiysiga yiliga atigi 100 dan 300 millimetrgacha (3,9 dan 11,8 dyuymgacha) yomg'ir yog'adigan bo'lsa-da, vodiyning markazida va qirg'oqlari bo'ylab faqat kichik cho'l parchalari qolgan.

Notekis taqsimlangan suv resurslari O'zbekistonning aksariyat qismida etishmayapti. O'zbekiston hududining uchdan ikki qismini egallagan keng tekisliklarda suv kam, ko'llar esa oz.

O'zbekistonni to'ydiradigan ikkita eng katta daryolar bu Amudaryo va Sirdaryo tog'laridan kelib chiqqan Tojikiston va Qirg'iziston navbati bilan. Ushbu daryolar ikkita asosiy daryo havzasini tashkil etadi Markaziy Osiyo; ular asosan sug'orish uchun ishlatiladi va ekin maydonlarini etkazib berishni kengaytirish uchun bir nechta sun'iy kanallar qurilgan Farg'ona vodiysi va boshqa joylarda. Sovet davrida Qirg'iziston va Tojikiston ushbu ikki daryodan suv etkazib beradigan reja ishlab chiqilgan Qozog'iston, Turkmaniston va O'zbekiston yozda va ushbu uch mamlakat Qirg'iziston va Tojikistonga qishda evaziga neft va gaz etkazib berishdi. Ammo, bu tizim qulab tushgandan keyin tarqatib yuborildi SSSR, va resurslarni taqsimlash bo'yicha yangi reja hali tuzilmagan. Ga ko'ra Xalqaro inqiroz guruhi, agar bu holat bartaraf etilmasa, bu vaziyat tuzatib bo'lmaydigan mintaqaviy beqarorlikka olib kelishi mumkin. Sayoz ko'l, Sariqamish ko'li, Turkmaniston bilan chegarada o'tiradi.

O'zbekistonning tabiiy muhitining yana bir muhim xususiyati bu mamlakatning aksariyat qismida hukmronlik qiladigan muhim seysmik faollikdir. Darhaqiqat, O'zbekiston poytaxtining katta qismi Toshkent, mayorda vayron qilingan 1966 yilda zilzila va boshqa zilzilalar Toshkent falokatidan oldin va keyin katta zarar etkazgan. Tog'li hududlar ayniqsa zilzilalarga moyil. O'zbekistonning boy va xilma-xil tabiiy muhitiga qaramay, Sovet Ittifoqidagi o'nlab yillardagi ekologik e'tiborsizlik Sovet janubidagi aniq iqtisodiy siyosat bilan birlashib, O'zbekistonni MDHning ko'plab ekologik inqirozlarining eng og'ir qismiga aylantirdi. Agrokimyoviy moddalardan juda ko'p foydalanish, mintaqani to'ydiradigan ikkita daryoning

katta miqdordagi sug'orish suvini burib yuborishi va suv tozalash inshootlarining surunkali etishmasligi juda katta miqyosda sog'liq va ekologik muammolarni keltirib chiqargan omillardandir.

Paxta etishtirish uchun kimyoviy vositalardan keng miqyosda foydalanish, samarasiz sug'orish tizimlari va sifatsiz drenaj tizimlari sho'rlangan va ifloslangan suvning tuproqqa qayta filtrlanishiga olib kelgan sharoitlarga misoldir. Sovet davridan keyingi siyosat yanada xavfli bo'lib qoldi; 1990-yillarning boshlarida butun O'rta Osiyo respublikalari bo'ylab o'rtacha kimyoviy o'g'itlar va hasharotlar qo'llanilishi gektariga yigirma yigirma besh kilogrammi tashkil etgan bo'lsa, butun Sovet Ittifoqi uchun avvalgi o'rtacha uch kilogramm. Natijada, toza suv ta'minoti qo'shimcha ifloslantiruvchi moddalarni oldi. Sanoat ifloslantiruvchi moddalar ham O'zbekiston suviga zarar etkazdi. Amudaryoda fenol va neft mahsulotlarining kontsentratsiyasi qabul qilingan sog'liqni saqlash standartlaridan ancha yuqori darajada o'lchangan. 1989 yilda Turkmaniston SSR sog'liqni saqlash vaziri Amudaryoni sanoat va qishloq xo'jaligi chiqindilari chiqadigan kanalizatsiya deb ta'riflagan. 1995 yilda daryoni kuzatgan mutaxassislar yanada yomonlashgani haqida xabar berishdi.

1990-yillarning boshlarida ifloslanishni nazorat qilish uchun mablag'larning qariyb 60% suv bilan bog'liq loyihalarga sarflandi, ammo shaharlarning deyarli yarmi va qishloqlarning qariyb to'rttdan birida kanalizatsiya mavjud. Kommunal suv tizimlari sog'liqni saqlash standartlariga javob bermaydi; aholining ko'p qismi ichimlik suvi tizimlariga ega emas va suvni to'g'ridan-to'g'ri ifloslangan ariqlardan,

kanallardan yoki Amudaryoning o'zi ichishi kerak.

Bir hisobotga ko'ra, O'zbekistondagi deyarli barcha yirik er osti toza suv ta'minoti sanoat va kimyoviy chiqindilar bilan ifloslangan. O'zbekiston atrof-muhitni muhofaza qilish vazirligi xodimi, mamlakat aholisining qariyb yarmi suv juda ifloslangan hududlarda yashaydi deb taxmin qildi. Hukumat 1995 yilda mamlakatdagi 8000 sanoat korxonalaridan atigi 230 tasining ifloslanishni nazorat qilish standartlariga rioya qilganligini taxmin qildi. O'zbekistonda suvning kamayishi natijada yuzaga keldi tuproqning buzilishi va bug'langan Orol dengizidan tuzning tarqalishi atrofda tuproqni ifloslantirdi. Yuzaki sug'orishning ko'payishi tufayli tuproq suvning katta qismini yo'qotdi. Orol dengizidan olingan suv bilan qishloq xo'jaligi maydonlarini sug'orish natijasida tuproqning sho'rlanishi oshib, qishloq xo'jaligi erlari unumdorligini pasaytirdi va dehqonchilik uchun yaroqli erlarning katta qismi vayron bo'ldi.

O'zbekistonda o'tloqlar soni asta-sekin kamayib bordi, chunki ular ortiqcha yaylov va iqlim o'zgarishi sababli. O'zbekistondagi erlarning taxminan 62,6% qishloq xo'jaligi uchun ishlatiladi, bu erlarning 51,7% doimiy yaylov uchun ishlatiladi.

Metall va boshqa ifloslantiruvchi moddalarning shamol tarqalishi tufayli tuproq qazib olish va eritish ishlari bilan ifloslangan. Erituvchi kul bilan ifloslangan tuproq tuproqning nafas olishini pasayishi, mikrobial biomassaning ifloslanishi va trofik ta'sirga salbiy ta'sir ko'rsatishi kabi ekologik xavflarni keltirib chiqaradi. Hayvonlarning ko'p turlari metall ifloslanishiga sezgir bo'lib, tog'-kon va eritish ishlari natijasida ifloslangan erdan tashqarida yashash orqali to'g'ridan-to'g'ri

ta'sirlanishadi. Er va tuproqni ifloslantiruvchi metallarga mis, oltin, qo'rg'oshin, kumush, metall rux va boshqalar kiradi. Bunga misol qilib O'zbekistondagi Olmaliqdagi metallurgiya majmuasini misol qilib keltiramiz: atrofdagi hududlarda tuproq, er osti suvlari va havoni ko'p miqdordagi mis, rux, mishyak, qo'rg'oshin va kadmiy bilan ifloslantiradigan metall ishlab chiqaradigan va chiqindilarni saqlash joylari mavjud. O'zbekistondagi konchilik majmualari zaharli chiqindilarni yaratdi, ular quruqlik, er osti suvlari, havo, suv yo'llari va tuproq orqali tarqaldi.

1990-yillarning birinchi yarmida atrof-muhitga zarar etkazadigan iqtisodiy amaliyotlarni cheklash yoki ularni to'xtatish bo'yicha ko'plab rejalar taklif qilindi. Resurslar (ayniqsa, suv) uchun to'lovlarni talab qiladigan va og'ir ifloslantiruvchilardan jarimalarni undiradigan dasturlarni muhokama qilishiga qaramay, juda oz narsa amalga oshirildi. To'sqinliklar bu sohalarda huquqni muhofaza qilish organlarining etishmasligi, hukumatning iqtisodiy va atrof-muhitni rejalashtirishning nomuvofiqligi, korruptsiya va hokimiyatning quyi qismdagi faoliyatiga nisbatan toqat qilmaydigan prezident qo'lida juda ko'p to'planishi. Xalqaro donorlar va G'arbga yordam agentliklari ushbu muammolarni hal qilish uchun texnologiyalar va nou-xaularni uzatish dasturlarini ishlab chiqdilar. Ammo mamlakatning ekologik muammolari asosan siyosiy va iqtisodiy ustuvorliklar tomonidan ilgari surilgan tabiiy resurslardan suiiste'mol qilish va noto'g'ri boshqarish natijasida yuzaga keladi. Atrof-

muhit va sog'liqni saqlash muammolarini nafaqat hokimiyatdagi hukumatga, balki O'zbekistonning omon qolishiga ham tahdid sifatida qaraydigan siyosiy iroda paydo bo'lguncha, tobora kuchayib borayotgan ekologik tahdid samarali bartaraf etilmaydi. O'zbekiston hukumati 1992 yilda Qozog'iston, Turkmaniston, Tojikiston va Qirg'iziston bilan birlashib, Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasini (IFAS) va 1993 yilda Orol dengizi havzasi muammolari bo'yicha davlatlararo kengashni (ICAS) tuzdi. ICAS Orol dengizi sharoitlarini yaxshilash maqsadida Jahon banki bilan hamkorlik qilish uchun tuzilgan, ammo 1997 yilda tugatilib, IFAS tashkil etilgan.

Xulosa: Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mukinki bugungi kun nuqtai nazari bilan qaraydiga bo'lsak O'zbekiston Axoli demografiyasida juda katta o'zgarish borligini sezishimiz mumkin. Bu borada Axolining soni tobora ko'payib borishini misol qilib olshimiz mumkin bo'ladi Buning natijasida esa tabiatdagi barcha resurslarga talab yanada kuchayib bormoqda. Shuni alohida takidlab o'tish mukinki bugungi kunda o'zbekiston geografiyasi nuqtai nazardan Ekologik holatlar keskin buzulmoqda bunga misol qilib SSR davrida etiborsizlik natijasida suvning ishlatilishi bilan bog'liq Orol dengizi muommosini kiritishimiz mumkin. Buning natijasida bugung kunda Ekologik xolat ancha yomonlashmoda. Orol muommosiga bag'ishlangan tadbirlar o'tkazilmoqda lekin bu urinishlar deyarli foyda bermayabdi. Bu borada bizning asosiy vazifamiz tabiatni asrashimiz hisoblanadi. Shunday ekan hech birimiz tabiatga etiborsiz qaramaylik aziz yurtdoshlar.

References:

1. M.R. BO'RIEVA, Z.N.TOJIEVA, ZOKIROV AHOLI GEeGRAFIYASI VA DEMoGRAFIYA ASOSLARI (O 'quv qo 71anma)«TAFAKKUR. Toshkent – 2011
2. TOJIYEVA ZULXUMOR NAZAROVNA AHOLI GEOGRAFIYASI Darslik Toshkent “In nova tsiva-Zi yo” -2020
3. ZOKiRJON SAIDBOBOYEV TARIXIY GEOGRAFIYA VA KARTOGRAFIYA Toshkent – 2020
4. Tarixiy geografiya jurnali 1-jild.
5. NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI ARXIVSHUNOSLIK KAFEDRASI TARIXIY GEOGRAFIYA fanidan MA'RUZALAR MATNI - Namangan – 2015
6. Bebitov, Maqsud Abdirasulovich (2021). TURKIYA ANTAKIYADAGI O'ZBEKLAR TAKIYASI TARIXI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (11), 1233-1241
7. Bebitov, Maqsud Abdirasulovich, & Mardonov, Muxriddin Islom O'G'Li (2022). QORAXONIYLAR DAVLATIDA TA'LIM FAOLIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (10), 487-491.
8. Saidmurod o'g'li, B. N. (2022). SO'FI OLLOYOR-TASAVVUF TARIQATI NAMOYANDASI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(2), 310-313.